

Rapport 2009:94

Arkeologisk förundersökning

Kvarngatan

RAÄ 96
Kvarngatan
S:t Johannes socken
Norrköpings kommun
Östergötlands län

Olle Hörfors

Kvarngatan

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Tidigare undersökningar	4
Syfte och frågeställningar	5
Metod och dokumentation	6
Resultat	6
Referenser	7
Tekniska uppgifter	8
Bilaga 1. Fyndlista	9

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

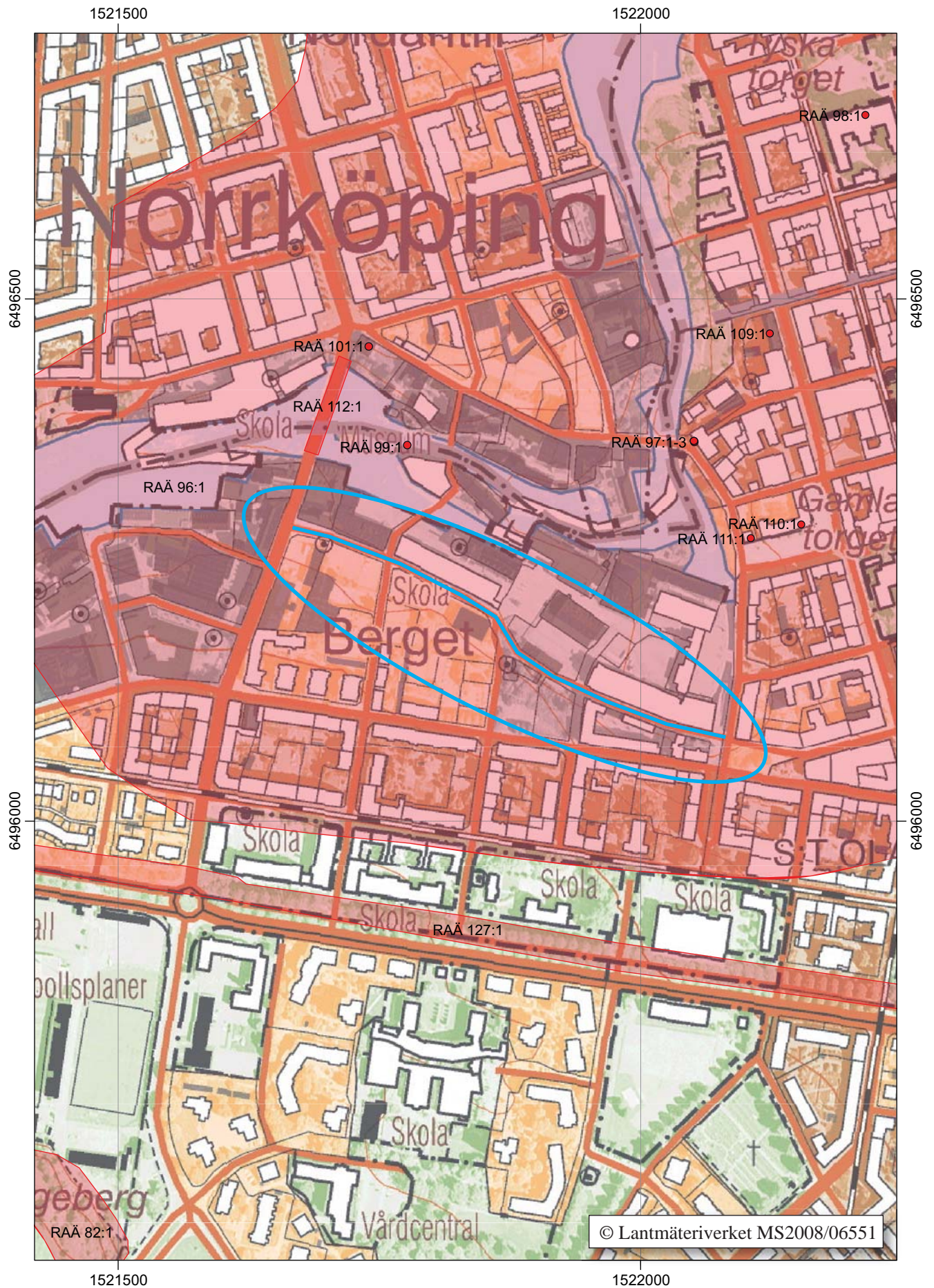
Sammanfattning

I samband med schaktningar för el i Kvarngatans södra kant, mellan Butgatan och Dalsgatan, inom Norrköpings medeltida stadsområde utförde Östergötlands länsmuseum i januari 1992 en arkeologisk förundersökning.

Elschaktet var drygt 500 m långt och 0,7 m djupt. Bevarade kulturlager påträffades endast på en 10 m lång sträcka belägen 21-31 m från korsningen Kvarngatan/Dalsgatan. Det ringa schaktdjupet innebar att kulturlagret inte grävdes i botten. Tre nivåer kulturlager separerade av svämsand och lera visade att det område som berördes av schaktet legat invid en strandkant som ibland ändrat form och utbredning. I det understa av kulturlagren hittades fynd av kritpipor och yngre rödgerskeramik, vilket visade att lagret sannolikt inte var äldre än 1600-tal.

Olle Hörfors
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan, blad 8G 9e, med undersökningssträckan markerad. Skala 1:5 000.

Inledning

I samband med schaktningar för el i Kvarngatans södra kant, mellan Butgatan och Dalsgatan, inom Norrköpings medeltida stadsområde utförde Östergötlands länsmuseum i januari 1992 en arkeologisk förundersökning.

Den arkeologiska förundersökningen genomfördes i form av antikvariska kontroller av antikvarie Olle Hörfors som också svarat för rapporten. Uppdragsgivare var Energiverken i Norrköping.

Områdesbeskrivning

Staden har uppstått kring Motala ström med utmärkta lägen för tidig ”industri” som laxfiske och kvarnar. Staden ligger på gränsen mellan ett omfattande slättområde i söder och stora skogar med järnbygd i norr och nordost. Trots att fiske och annat bör vara äldre omnämns staden för första gången 1283, då drottning Sofia den äldre skänker sitt laxfiske i Norrköping till S:t Martins kloster i Skänninge (Broberg 1984:13). Det är dock först i mitten på 1300-talet som Norrköping uttryckligen benämns som stad. Att industrialiseringen kan gå betydligt längre tillbaka i tidens visade sig bland annat vid en arkeologisk undersökning 1991-1992 i kvarteret Gamla Holmarna och Holmen-gatan (Feldt/Gustin i manus). Här påträffades bland annat vad som tolkades som kvarnbyggnader i flera nivåer. Varav den understa med viss tvekan kunde dateras till 1100-talet.

Efter en omfattande stadsbrand 1655 fick den i övrigt kraftigt expanderande industristaden Norrköping också ett nytt gatunät som kraftigt avvek från det gamla. I Norrköping har etableringen av tidiga och omfattande industrier också inneburit stora ingrepp och förändringar i bebyggelsen som inneburit att stadens kulturlager är utschaktade i mycket stor utsträckning. Omfattande utschaktning skedde också i samband med 1960- och 1970-talens stora saneringsvåg.

Kvarngatan är belägen söder om kvarteret Gamla Holmarna som tidigare var just holmar. Där Kvarngatan finns idag rann en biränna eller bakström till Motala ström, ett mer stilla rinnande vattendrag som gav utmärkta tillfällen att utnyttja vattenkraften för till exempel just kvarnar vilket gatunamnet också anspelar på. Kvarteret Gamla Holmarna i norr rymmer stora delar av Norrköpings berömda industrilandskap och har under senare år också byggts ut och om till studentcampus, till DeGeerhallen med konsertlokalen Flygeln m m. Området var dock när undersökningen gjordes mycket förfallet och upprustningen i startgroparna. Söder om Kvarngatan sluttar marken brant

uppåt i kvarteren Dalkarlen, Backen och Koppar-kypen. Här fanns vid undersökningstillfället riven industribyggelse, cisterner m m. Idag har området bebyggt bland annat med modern studentbebyggelse.

Tidigare undersökningar

Stadsarkeologiskt register

När rapporten i projektet medeltidsstaden utkom 1983 hade mycket få, två stycken, arkeologiska undersökningar och allmänna observationer gjorts i närområdet och förts in i det stadsarkeologiska registret, SR.

Kv Dalkarlen

1957 SR 8

Detta år genomfördes en utgrävning av två källare med kilstensvalv, troligen från 1600-talet. Under den ena källaren påträffades rester av ett knuttimrat hus.

Kv Gamla Holmarna

1962 SR 13

Vid undersökningen uppmättes två välvda källarvalv av holländskt tegel samt en trappa och två murar. Rester av mässingsbruket i form av bland annat kopparkannor hittades. Något kulturlager påträffades inte men däremot flera brandlager. Lämningarna daterades till 1600-tal.

Nyare undersökningar

I samband med upprustningarna och förändringarna av det slitna industrilandskapet kring Holmen och dess närhet till dess nuvarande status genomfördes också ett stort antal arkeologiska undersökningar av vilka den nu rapporterade var en.

Kv Gamla Holmarna

Östergötlands länsmuseum gjorde under åren 1991 och 1992 ett flertal undersökningar inom kvarteret Gamla Holmarna (Feldt/Gustin i manus). Här påträffades bland annat vad som tolkades som kvarnbyggnader i flera nivåer. Den understa kunde med viss tvekan dateras till 1100-talet. Undersökningarna i Holmenområdet har givit ett mycket rikt fyndmaterial med bland annat fynd som kan knytas till det gamla mässingsbruket.

Vid schaktning för en ny kulvert 2005 påträffades ett mindre område med orörda kulturlager, som låg så illa till på grund av konstruktioner av olika slag att de inte kunde dokumenteras närmare (Wennerlund 2005).

Kv Backen, Kopparkypen och Bergskvadraten
 Inför en tänkt exploatering för bostäder genomfördes 2005 en arkeologisk förundersökning i syfte att lokalisera om medeltida kulturlager fanns kvar inom de tre kvarteren ifråga (Karlsson 2005). I kvarteret Kopparkypen påträffades ett sammanhängande 2500 m² stort område med bevarade lämningar från stormakts-tid. I kv Bergskvadraten påträffades en brunn medan kv Backen saknade bevarade kulturlager.

Kv Dalkarlen

I kvarteret Dalkarlen direkt söder om Kvarngatan genomfördes omfattande arkeologiska undersökningar i samband med byggandet av nya studentbostäder. År 1997 genomfördes förundersökningar (Hållans/Tagesson 1998) och 1998 själva undersökningen (Hållans/Karlsson/Tagesson 1999). Vid förundersökningen påträffades välbevarade kulturlager inom ett närmare 1000 m² stort område, framförallt i kvarteret östra del. Lämningar i form av stenkällare och trähus orienterade efter en numer försvunnen gata i söder och efter den försvunna strömfåran (Kvarngatan) i norr påträffades. En äldsta fas utan bevarade bebyggelse-lämningar kunde ¹⁴C-dateras till 1400-talet.

Slutundersökningen blev den största hittills i Norrköping och resulterade i ett stort och mångfacetterat källmaterial som omfattar bebyggelse från medeltiden och fram till idag, med tyngdpunkt på 1500- och 1600-talen. Bebyggelseutvecklingen kunde delas in i tio olika faser som inbegriper strandnära aktiviteter under medeltid, en tomt och bebyggelseetablering under 1500- och 1600-talen, stadsregleringen 1655 och enstaka bebyggelse i enlighet med denna.

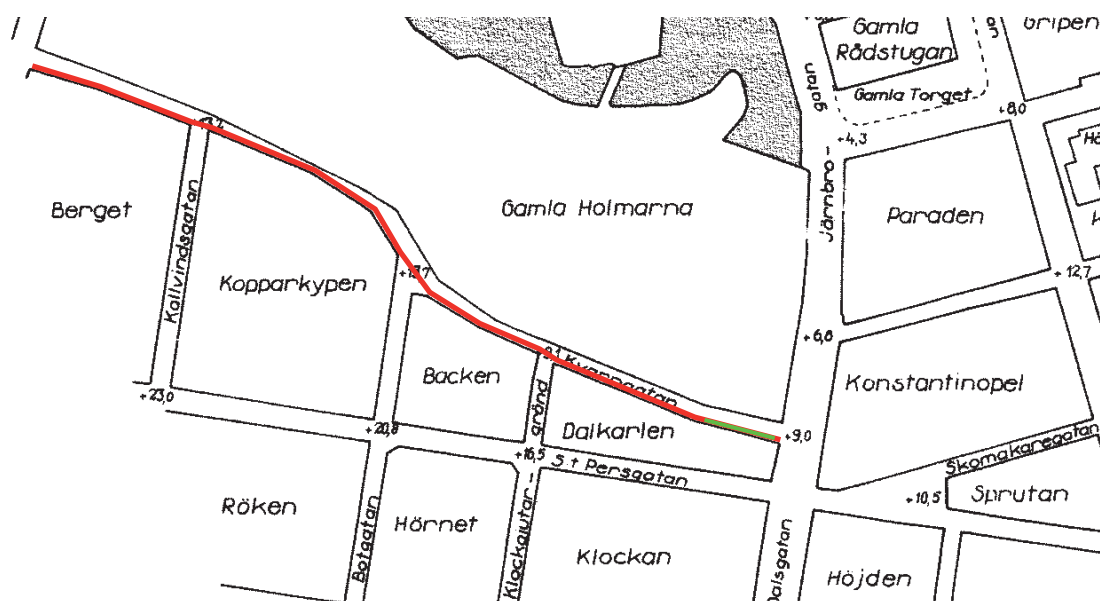
Dalsgatan

1988 utfördes en schaktkontroll i samband med nedläggande av VA i Dalsgatan (Zerpe 1996). Huvudsakligen kom eftermedeltida lämningar och kulturlager att beröras. Bland de dokumenterade anläggningarna fanns en timrad kajskoning längs den forna strandlinjen, rester efter en gata från 1500- och 1600-talen och en källare från 1600-talet.

I samma gata gjorde Östergötlands länsmuseum 1991 dels en schaktkontroll med kulturlagerdokumentation på en längre sträcka, dels en ytmässig undersökning av bebyggelse-lämningar i ett område direkt öster om kv Dalkarlen (Feldt 1991). Vid undersökningen hittades dels äldre kulturlager och svämsandslager av senmedeltida eller 1500-talskaraktär samt en byggnad med rester av tunnor och kaggår. Byggnaden kunde genom myntfynd dateras till 1600-talet och verkade vara nedgrävd i äldre kulturlager.

Syfte och frågeställningar

Syftet med den arkeologiska förundersökningen i form av en antikvarisk kontroll var i första hand att, där så var möjligt, se till att arbetet berörde fast fornlämning i så liten utsträckning som möjligt. Dessutom skulle den arkeologiska förundersökningen fastställa i vilken omfattning det förekom fast fornlämning i form av kulturlager och konstruktioner i det aktuella området. Om fast fornlämning framkom skulle den dokumenteras avseende karaktär och omfattning samt om möjligt dateras.

Figur 3. Översiktsplan. Schaktets sträckning markerad med rött. Bevarande kulturlager påträffades endast längst i öster där profilsträckningen markerats med grönt. Skala 1:4 000.

Metod och dokumentation

All schaktning skedde med hjälp av maskin. Det arkeologiska arbetet skedde genom att löpande antikvariska kontroller i form av schaktövervakningar genomfördes medan arbetena pågick. På de ställen där bevarade kulturlager fanns uppmättes dessa i profil i skala 1:20.

Resultat

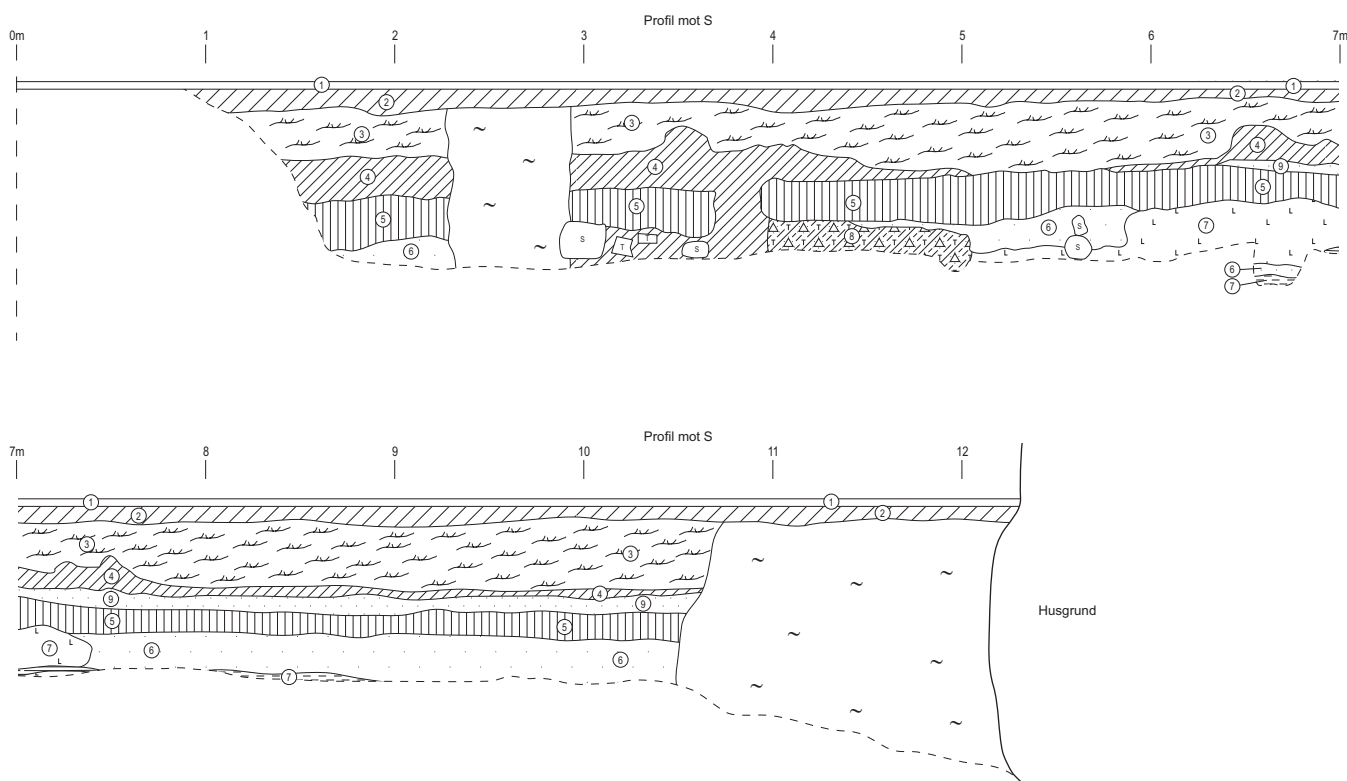
Kvarngatans sträckning kunde före undersökningen förmodas helt och hållet löpa i en gammal fåra av Motala ström. Norr om undersökningsområdet fanns industriområden som rymt industri sedan medeltid medan bebyggelsen i söder etablerades under 1500- och 1600-talen.

Bevarade kulturlager påträffades endast på en 10 m lång sträcka utmed kvarteret Dalkarlen, från korsningen Dalsgatan/Kvarngatan. Till följd av schaktets relativt ringa djup, 1,0 m, kom schaktet inte att beröra kulturlagerbotten.

Kulturlagerprofilen visade den norra utkanten av bebyggelsen i kv Dalkarlen. Att bebyggelsen varit strandnära visades inte minst av att de två kulturlagernivåerna, lager 4 och 6, skildes åt av ett lager svämsand, sannolikt avsatt av strömmen. Fyndmaterialet, tillvarataget i det understa kulturlagret, bestod av yngre rödgerskeramik med vitleredekor och klarglasyr samt fragment av kritpipor. Detta daterade lagret till 1600- eller 1700-talen.

Lagerbeskrivning

1. Asfalt
2. Singelgrus
3. Rester av trä, rustbädd?
4. Gatufyllning av grus
5. Kulturlager, stenblandat
6. Svämsand
7. Lera
8. Raseringslager, tegelkross och bruk
9. Kulturpåverkad sand

Figur 4. Profil över de bevarade kulturlagren i Kvarngatan. Skala 1:40.

Referenser

- Broberg B. 1984. *Norrköping*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer. Rapport Medeltidsstaden 50.
- Feldt A-C. 1991. *Dalsgatan*. Arkeologisk förundersökning. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län. Rapport ÖLM 1991.
- Feldt A-C. 2006. *Tilltäppt stuprör vid Hörsalsparken*. Kvarteret Landskyrkan 4. RAÄ 96 och 103. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län. Rapport ÖLM 2006:60.
- Feldt A-C och Gustrin I. i manus. Mässsingsbruk och medeltid. Arkeologiska undersökningar på och kring Holmen i Norrköping. Kvarteren Gamla Holmarna och Kopparkypen 28 samt Dalsgatan, Kvarngatan och Holmengatan. RAÄ 96. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län. Rapport ÖLM.
- Hållans A-M och Tagesson G. 1998. *Kv Dalkarlen 3, 8, 10*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 96. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. Rapport UV-Öst 1998:1.
- Hållans A-M, Karlsson P och Tagesson G. 1999. *Kvarteret Dalkarlen. Bebyggelse och industri i stormaktstidens Norrköping*. Arkeologisk undersökning. RAÄ 96. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. Rapport UV-Öst 1999:1.
- Karlsson P. 2005. *Delar av kvarteren Backen, Kopparkypen och Bergskvadragen*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 96. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. Rapport UV-Öst 2005:56.
- Wennerlund J. 2005. *Udergång i Stampen Holmenområdet*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 96. Kvarteret Stampen. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län. Rapport ÖLM 2005:56.
- Zerpe L. 1996. *Dalsgatan*. Arkeologisk undersökning. Dalsgatan. Norrköping. Östergötland. Rapport UV-Uppsala 1996.
- Arkivhandlingar i Östergötlands läns museums topografiska arkiv.

Tekniska uppgifter

Område	Kvarngatan
Socken	Norrköping, S:t Johannes
Kommun	Norrköping
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnr	RAÄ 96
Ekonomiska kartans blad	086 94 (8G9e Norrköping)
Koordinater	X6496100, Y1521900
Koordinatsystem	Rikets
Höjdsystem	Rikets
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll
Länsstyrelsens dnr	Muntligt
Länsstyrelsens handläggare	Carin Claréus
ÖLM dnr	696/91
Kontonr	5966
Uppdragsgivare	Energiverket, Norrköpings kommun
Kostnadsansvarig	Energiverket, Norrköpings kommun
Projektledare	Olle Hörfors
Fältarbetstid	1992-01-16--27
Yta/Volym/Löpmeter	15 m ² , 10 löpmeter
Fynd	ÖLMC4487:1-11
Foto filmnr	-
Analyser	-
Grafik	Lasse Norr
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Lasse Norr
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.	
Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2009:94 © Östergötlands länsmuseum

Bilaga 1. Fyndlista

Nr	Koord	Lager	Sakord	Material	Antal	Fr	Vikt	Mått	Kommentar
C4487:1	Schakt 1	6	Kärl	BII:4	1	F	8,9	9	Vitlersdekor mynning
C4487: 2	=	=	Kärl	BII:4	1	F	18,8	10	Klarglasyr mynning fat
C4487: 3	=	=	Kärl	BII:4	1	F	11,9	8	Vitlersdekor
C4487: 4	=	=	Kärl	BII:4	1	F	5	4	Klarglasyr
C4487: 5	=	=	Kärl	BII:4	1	F	6,5	4	Klarglasyr
C4487: 6	=	=	Kärl	Porcelain	1	F	3,1	2	Blå blom
C4487: 7	=	=	Kärl	Fajans	1	F	3,3	4	Blåblommig
C4487: 8	=	=	Kritpipa	Piplera	1	D	13		Huvud och skaft
C4487: 9	=	=	Kritpipa	Piplera	1	F	2,9	1,81	skaft
C4487: 10	=	=	Kritpipa	Piplera	1	F	3,6	4,01	skaft
C4487: 11	=	=	Kritpipa	Piplera	1	F	2,3	3,21	skaft

Kritpipa ÖLMC4487:8.

I samband med schaktningar för el i Kvarngatans södra kant, mellan Butgatan och Dalsgatan, inom Norrköpings medeltida stadsområde utförde Östergötlands länsmuseum en arkeologisk förundersökning i januari 1992.

Elschaktet var drygt 500 m långt och 0,7 m djupt. Bevarade kulturlager påträffades endast på en 10 m lång sträcka belägen 21-31 m från korsningen Kvarngatan/Dalsgatan. Det ringa schaktdjupet innebar att kulturlagret inte grävdes i botten. Tre nivåer kulturlager separerade av svämsand och lera visade att det område som berördes av schaktet legat invid en strandkant som ibland ändrat form och utbredning. I det understa av kulturlagren hittades fynd av kritpipor och yngre rödgodskeramik, vilket visade att lagret sannolikt inte var äldre än 1600-tal.